

BİZANS DÖNEMİ
EYÜP
SEMT ADLARI
ÜZERİNE

Prof.Dr. Erendiz ÖZBAYOĞLU

Orta öğrenimini Ankara'da tamamladı.

Floransa (İtalya) Üniversitesi Felsefe ve Edebiyat Fakültesi Klasik Filoloji bölümünü bitirdi.

Erzurum, Ankara, İstanbul Üniversitelerinde görev aldı.

Yayımlanmış çeşitli kitapları ve birçok makaleleri bulunmaktadır.

Günümüzde Eyüp ilçe sınırları içinde kalan bölgenin Fetih'ten önceki döneme ait izlerini belirlemek oldukça zordur. Daha Bizans döneminde sur dışında kalmakla Trakya'dan gelen akınlara açık olan bölge, Avarlardan Bulgarlara, Slavlardan Haçlılara kadar sayısız kuşatma görmüş, ateşe verilmiş, yıkılmıştı. Adları artık sadece kaynaklarda kalan kimi yerleri saptamaya çalışmak, çoğu kez sadece varsayımlara ulaşırsa da, dönemin kaynaklarının incelenmesi, gelecekte, karada ve denizde sürdürülecek araştırmalarla birlikte Eyüp topografyasının belirlenmesi yanında, merkezle olan bağlantılarına da ışık tutacaktır¹.

Semt adlarını belirlemede, aşağıda yerlerini saptamaya çalışacağımız Kosmidion ve 'köprü' iki önemli başvuru noktası oluşturur.

Kaynaklarda, Kosmidion'la bağlantılı olan üç yer adı, Brakheos, Paulinou ve Lympidariou'dur. *Patria*'da² bir *topos* (yer) olarak belirtilen 'Ta Paulinou'nun, II. Theodosius'un (408-450) çocukluk arkadaşı olan ve *magistros* (imparator ailesi dışında en yüksek memuriyet) ünvanı taşıyan Paulinos tarafından kurulduğu, bu yerin, yine, Paulinos'un bir dışmahalle mülkü (*proasteion*) olduğu belirtilirken, düşülen nota, "Paulinou manastırı, İmparator II. Theodosios'un güvenilir dostu *magistros* Pa-

ulinos tarafından yaptırılmıştır; aynı şekilde Anargyroi Azizleri³ (kilisesi) de Ta Brakheos'tadır" denir. Açıklamada ise yerin, "kentnin bir bölümü (*tractus*)" olduğu ve "hem bu bölümün hem manastırın" metinlerde, "hem Ta Paulinou hem de Ta Paulines", yani eril ve dişil olarak, kaydedildiği vurgulanır. Nitekim semt adı, ayırım gözetmeksizin, iki kaynaktan dişil, bir kaynaktan da eril biçimde kullanılmıştır: İmparator II. İustinianos'un, 711 yılında başının kesilmesinin ardından, oğlu Tiberios'un ölümü anlatılırken, "çocuğu, Kallinike semti yukarıdaki gizli kapıya götürerek soydular, kapı eşiğine yatırıp boğazını kestiler ve (İmparator Philippikos) onun, 'Paulines'in' denilen Kutsal Anargyroi Kilisesi'ne gömülmesini emretti" (Theophanes Confessor, 529)⁴; "(Tiberios'u) yukarıda yükselen sur duvarının, Kallinikoi gizli kapısı denilen yerinde, bıçakla baygın bir hayvan gibi kestiler ve (Philippikos) onun, adını Pauline'den alan semtteki Kutsal Anargyroi Kilisesi'ne gömülmesini emretti" (Nikephoros, 113)⁵; "anlaşmaya varılmadı, tersine, kenttekilerin hakaretlerine uğrayınca ordugâhı, Kutsal Anargyroi Kilisesi'nin bulunduğu, 'Paulinos'un' denilen yere kurdu, donattı ve arkasında düşman kalmasını diye orduyu deniz boyunca Karadeniz'e ve Hieron'a kadar yaydı" (Ked-

Haliç ve Eyüp Yazıevi Arşivi

¹ Daba önce yapılan araştırmalar için bkz R. Janin, *Constantinople Byzantine*, Paris 1964, S. Eyice, "Eyüpsultan Semtinde Tarih ve Sanat Tarihi", *II. Eyüpsultan Sempozyumu, Tebliğler*, 8-10 Mayıs 1998, Eyüp Belediyesi.

² *Patria Konstantinopleos ya da Scriptorum Originum Constantinopolitanarum*, bas Th. Preger, Leipzig 1901-1907. Eserin III. bölümünü, Pseudo Kodinos'a ait *Peri Ktismaton*, 'Yapılar' oluşturur.

³ Roma'da, III. yüzyıl sonunda din şehidi olan iki hekim, Kosmas ve Damianos, hastalarını karşılık almadan tedavi ettikleri için *anargyroi*, 'parasız, para almayan' azizler olarak anılmışlardır.

⁴ *Khronographia, Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*, Bonn 1839-1844. Theophanes'in (ölümü 818) eseri, VII. ve VIII. yüzyılların tarihi için önem taşır. Çalışmamızda, *The Chronicle of Theophanes Confessor*, by C. Mango, R. Scott, Oxford 1999 metni temel alınmıştır. Mango, "note the feminine name Paulina...which suggests that the church had no connection with Paulinus" açıklamasını yapar.

⁵ *Historia Syntomos*, Bonn 1837. Patrik Nikephoros'a (ölümü 829) ilişkin alıntılar, *Nikephori Patriarchae Constantinopolitani Breviarium Historiam*, Text, Translation and Commentary by C. Mango, Dumbarton Oaks 1990, metnine göredir.

6 *Synopsis Historion*, Bonn 1838-1839. Pek özgün sayılmayan eserinde Kedrenos, başlangıçtan dönemine (XI. Ve XII. yüzyıllar arası) kadarki vakayinameyi kaleme almıştır.

7 *Hoi Meta Theophanes*, Bonn 1834. Theophanes Continuatus başlığı altında, IX. yüzyıl başı ile X. yüzyıl ortası vakayinameleri toplanmıştır, V. kitap, ileride sözünü edeceğimiz I. Basileos'un yaşamöyküsüdür (*Vita Basili*).

8 *Historia*, Bonn 1822-1832. İmparator VI. İoannes Kantakouzenos'un (ölümü 1383), rahip olduktan sonra yazdığı eseri 1320-1356 yıllarını kapsar.

9 *Peri Ktismaton*, 'Yapılar', Bonn 1838. Eserde, I. İustinianus'un yaptırdığı ya da onarılmasını sağladığı yapılar anlatılır. Türkçe çev vardır.

10 *Epitome Khranon*, Bonn 1829. Eser, 631-641 arasında yazılmıştır, Adem'den 628 yılına kadarki vakayinameyi içerir.

11 B. De Khitrowo, *Itinéraires russes en Orient*, Cenevre 1889. Eserde, İstanbul'un fetbine kadarki Rus hacı ziyaretlerinin yapıldığı yerler anlatılır.

12 *Khronographia*, Bonn 1842. Symeon Magistros ya da Logothetes adı altında, ya da, Leon Grammatikos adıyla, 948 yılına kadarki vakayiname kaleme alınmıştır.

13 *Commentarii*, Bonn 1836. Anna Komnene'nin kocası olan Bryennios, 1070-1079 arası olaylarını kaleme almıştır. Çalışmamızda, *Nicéphore Bryennios Histoire*, Introduction, texte, traduction et notes par P. Gautier, Brüksel 1975, metni temel alınmıştır.

renos, II 81)⁶. İmparator II. Mikhael'in eski silah arkadaşı Thomas'ın çıkardığı iç savaş sırasında, 820'de geçen olaylar nedeniyle, "(Thomas) en sonunda kamp karargâh çadırını ve kazıklı siperini (*kharaka*), saraylara eş, çok saygıdeğer Anargyroi Kilisesi'nin yapıldığı 'Paulinos'un' mülküne (*Paulinou oikos*) kurdu ve tahkim etti" denir (Theophanes Continuatus, 59)⁷.

Kosmidion'a işaret eden başka bir yer adı Lympidario'dur, bir kaynakta, "Genç imparator (III. Andronikos) aynı yerde mevzilenmişken, gün batımında, biraz geri çekilerek, Kosmidion yakınındaki Lympidario'da ordugâh kurdu ve üç gün boyunca orada kaldı" denilmektedir (Kantakouzenos, I 134)⁸.

Brakheos, Paulinou ve Lympidariou adlarının, *eponymos* olduğu, 'kişi adlarından kaynaklandığı' belirtilmiştir (Janin, Eyice) ancak Brakheos adıyla ilgili olarak, kanımızca, *ta brakhea*, 'sığ yerler' anlamı da dikkate alınabilir.

Kosmidion'un yeri de tartışılmaktadır. Prokopios, eski Aziz Kosmas ve Aziz Damianos Kilisesi'nin "körfezin en ucunda, tümüyle dik ve sarp bir yerde" olduğunu söyler (193)⁹. "Körfezin en ucunda" anlatımı, Haliç'in bitimine işaret etse de, Kent surlarının uç sınır koyduğu Blakhernai (Ayvansaray) yöresini de tanımlıyor olabilir. Nitekim, sonraki kimi kaynaklar açıkça bu yöreye işaret eder: Avar Khagan'ı (Kağan), "Blakhernai'daki Kosmas ve Damianos Kilisesi'ne girer" (Khronikon Paskhale, I 713;490, n 713,9)¹⁰; Slavlar ve Avarlar, 626'daki kuşatmalarında, "surlara yakın bir yerde kalırlar; Blakhernai'daki Aziz Kosmas-Aziz Damianos, Aziz Nikola ve çevrelerini ateşe verirler ama Theotokos Kilisesi ve Hagia Soros'a giren düşmanlar hiçbirini parçalayamazlar" (*ibid* 725); İstanbul'a 1424-1434 yılları arasında gelen bir Rus hacı da, "Blakhernai'dan başlayarak doğu yönünde Kosmas ve Damianos Azizleri manastırına gelir" der (Khitro-

wo, 233)¹¹. Ayrıca, aşağıda söz edeceğimiz akın sırasında Bulgarların "Anargyroi Azizler Kilisesi'ne doğru, Kent kapısı dışında" mevzilenmelerine ve hemen ardından "Krum denize indi" sözlerine (Symeon Magistros, 613)¹² bakarak; yine, "(I. Bryennios) Blakhernai Sarayı karşısında (*antikry*, 'karşısında, yüz yüze' anlamındadır) kamp kurdu" (Nikephoros Bryennios, 232)¹³ sözlerinden, Kosmidion'un, olasılıkla, Blakhernai yakınlarında olduğu anlaşılır.

Janin, Kosmidion'un adını, Thalelaios ve Artemidoros adlı iki azize kutsanan bir *martyrion*, şapel dolayısıyla verir; şapel, Kosmidion'daki, İstanbul'un en eski kiliselerinden biri olan Aziz Theodoros Kilisesi içindedir (148;156)¹⁴

'Ta Galles' adlı semt, Bulgar Hanı Krum'un (Kroumos) 813 yılında, V. Leon'un tahta çıkışından birkaç gün sonra, Kent'in kapıları önüne gelişinin anlatıldığı bir bölümde geçer. Leon, hanın silahsız olarak deniz kıyısına kadar gelmesini, orada görüşeceklerini söylemiş, öte yandan, "geceleyin Blakhernai'daki Galles'in küçük evlerine saklanan birkaç silahlı kişiye, işaret verildiğinde Krum'u öldürmeleri" emrini vermiştir; Krum tuzağın farkına varır ve atına atlayıp hızla oradan uzaklaşır (Leon Grammatikos, 342). Symeon Magister de, "üç silahlı kişiyi geceleyin çıkararak Blakhernai kapısındaki Galles'in evlerine tuzak kurmak üzere yerleştirdiler" der (612). Eyice, Galles'in, "Savaklarda, Hıramî Ahmed Paşa Camii'nin olduğu yerde" bulunabileceğini söyler (*op cit* 15).

'Gümüş Göl' anlamındaki Gyrolimne –tam yazılışı Argyra Limne'dir-, barındırdığı bir saray ve kapı nedeniyle kaynaklarda yer alır: I. Haçlı Seferleri sırasında, I. Aleksios (1081-1118), görüşmek üzere Godefroi de Bouillon ve onunla birlikte gelen kontları çağırır; bu arada imparatorun kontları hapse attığı söylentisi yayılır, "kalabalık alay hemen Byzantion'a

Panoramik bir Eyüp
görüntüsü
Eyüp Belediyesi Arşivi

yürüdü, Argyra Limne denilen yer yakınındaki sarayı yıktı; surlara da saldırdılar...hiyerarşide başta gelen Nikolas'ın anısına, uzun zaman önce bir imparator tarafından yaptırılan kilise yakınındaki sarayın aşağısında yer alan kapıyı da ateşe vermeye çalıştılar" (Anna Komnene, X 9)¹⁵. Başka bir kaynakta daha açık bilgiler vardır: Venedik *doge*'si Dandolo ve Haçlı şövalyelerinin, III. Aleksios (1195-1203) döneminde Kent'in önüne gelişinin anlatıldığı bir metinde, "*Doge*, tepe yakınına ordugâh kurdu ve onu bir bölümde hendekle bir bölümünde de kazıklı siperle tahkim etti; böylece batıya bakan taraftan Blakhernai sarayını görebiliyordu. Bu tepeden inişte, güneye bakan tarafta kalenin tahkimi için Manuel'in yaptırdığı surda son bulan bir giriş açılır ama kuzeye doğru hemen hepsi denizin yakınına uzanır. Böylece Kent'te ve Gyrolimne'de oturanlarla neredeyse konuşabilirlerdi. Çünkü bizden siperlerle, hendeklerle değil, kent suruyla ayrılmışlardı. Ama kısa bir süre önce kaçmakta kararlı olan imparator Aleksios, silaha sarılmadı, ne de dışarı çıkıp düşmanla savaştı; adını Almanların kraliçesinden alan çok yüksek evlerin üstüne çıkıp onları seyretti" (Niketas Khoniates, 720)¹⁶. Yer, Kantakouzenos'ta her zaman 'kapı'

olarak anılır: "Gyrolimne adlı kapıdan, sürgüsü açılıp, genç imparator çıkar" (I 89; krş I 255: "(imparator)...mümkün olduğu kadar Gyrolimne kapısına yaklaştı"; II 501: "İmparator biraz Dimoteka'da kaldıktan sonra elindeki Romaioi (=Bizans) kuvvetleri ve onlara kattığı az sayıdaki Perslerle (=Türkler) yeniden Byzantion surlarına saldırdı ve günün büyük bir bölümünü Gyrolimne kapısında geçirdi. Kentten kimse çıkmadı, yine de, surlarda donanımlı askerlerin hazır beklediği görülüyordu"). Gregoras'ta da, "Gyrolimne'ye gidilen kapıların anahtarları"; "Gyrolimne kapısı", "Gyrolimne kapıları" gibi anlatımlar yer alır (I 315;420,421)¹⁷. Sathas'ta, "Gyrolimne çevresi" denilerek 'yer'e işaret edilmiştir¹⁸.

Kimi kaynaklarda 'deve köprüsü' anlamındaki Kamelogephyra adlı yere değinilir: *Megas douks* (deniz kuvvetleri komutanı) Syrgiannes'in önce Dimoteka'ya, bir kaç gün sonra da Byzantion'a gelişi anlatılırken, "Gyrolimne kapısına ulaştığında, Blakhernai'da, sarayın önünde Pepanos'un oturduğunu gördü...sonra geri dönüp Kamelogephyra yakınındaki çayırarda geceledi. Ertesi gün aynı kapıya geri gelerek, savaşı barışa dönüştürmeyi denedi. Kabul edilmeyince, *protostator*'un (muhafız ala-

¹⁴ *La géographie ecclésiastique de l'Empire Byzantine*, III, Paris 1953; H. Delehaye, *Légendes grecques des saints militaires*, Arno Press, New York 1975, 13. Delehaye, İustinianus'un *Novellae*'ma (III, 1) gönderme yaparak Aziz Theodoros Kilisesi'nin, 452 yılında *consul* olan Sphoraikos tarafından kurulduğunu anlatır.

¹⁵ *Aleksias*, Bonn 1839-1878. Yazar (ölümü 1147 sonrası), babası I. Aleksios Komnenos dönemi olaylarını yazmıştır. Türkçe çev vardır.

¹⁶ *Khronike Diegesis*, Bonn 1835. Eserde, IV. Haçlı Seferleri dönemi (1118-1206 arası) olayları anlatılır. Bir bölümünün Türkçe çev vardır.

¹⁷ *Rbomaïke Historia*, Bonn 1829-1855. Ereğli (Karadeniz) doğumlu yazar, 1290-1358 arasında yaşamıştır.

¹⁸ *Mesaionike Bibliothek*, Atina, Venedik, Paris, 1872-1894; yeni bas Hildesheim 1972. Yazarın, XIII. Yüzyıl ortasında yaşamış Kyzikos (Kapıdağ Yarımadası güneyi) metropolitisi Tb. Skoutariotes olduğu biliniyor.

yı komutanı), ordunun diğer bölümüyle ordugâh kurduğu Melana Potamon'a, 'kara dere' geriledi" (Kantakouzenos, I 290); "Ordunun bir bölümü Byzantion'da kaldı: büyük bir bölümü de imparatorun emriyle Kamelogeophya'ya geriledi ve orada ordugâh kurdu" (*idem* I 305); "imparator, akşam olduğunda, Kamelogeophya'da kamp kurdu (*idem* 501).

Lips Manastırı'na (günümüzde Fenari İsa Camisi) ilişkin bir *typikon*'da (kilise tüzüğü) manastırın "Kamelogeophya'da iki değirmenin" mülkiyetine sahip olduğu belirtilir¹⁹.

Janin, Deve Köprüsü'nün, olasılıkla, Haliç'in bitimindeki Barbysses (Kâğıthane) Deresi üstüne atılmış köprü olduğunu söyler (*op cit* 460) buna karşılık Eyice, bu köprü'nün "nerede olduğuna dair açık bir bilgi elde edilemez" der (*op cit* 15).

Kâğıthane Deresi'ndeki köprüye işaret eden Hagia Theodora, aynı addaki bir saray ve kiliseyle ilişkilendirilir. Malalas, din şehidi Azize Theodora Kilisesi'nin "köprü'nün yakınında" yer aldığını söyler, yapım tarihini 561 olarak belirler (492)²⁰. Aynı yerde Azize Theodora sarayının bulunduğu, 922 haziranında Bulgarların bu saraya kadar ulaştıkları anlatılır: "Bulgarlar yeniden sefer düzenledi ve Azize Theodora'nın saray yapılarına kadar gelip onları ateşe verdi" (Theophanes Continuatus, 402; krş Symeon Magister, 734: "haziran ayında Bulgarlar yine Azize Theodora sarayına kadar gelerek onu yakıp kül ettiler, geri kalan ne varsa yağmaladılar"; Leon Grammatikos, 307: "Bulgarlar yeniden savaşarak Azize Theodora sarayına girdiklerinde ve onu ateşe verip tahrip ettiklerinde İmparator Romanos ordu komutanlarını topladı").

Janin, *Synaxarium*'da yer alan, "Hagia Theodora Kilisesi, İustinianos Köprüsü yanındadır" şeklindeki anlatımdan (*op cit* 57;64)²¹ yola çıkarak, kilisenin yerinin kuşku götürmeyecek şekilde belli olduğu-

nu söyler, yerin de Haliç bitimindeki Barbysses Deresi ağzı yakınında olduğunu belirtir (*op cit* 467).

Köprüyle bağlantılı görülen bir yer de Trypetos Lithos, 'delikli taş' adını taşır; kaynaklarda, 1204'teki Haçlı Seferleri sırasındaki bir saldırının anlatıldığı bölümde geçer: "(Latinler), gemilerle atlılarla, piyadelerle hep birlikte Kosmidion'a gittiler; az sayıda silahlı Romaioi onlara Trypetos Lithos denilen köprü ve yerde karşı koydu ve her tür gemi oraya yanaştı"; "Herkes arasında sadece Douks Aleksios...Latinlere karşı savaşmaya cesaret etti. Onlarla Trypetos Lithos'ta ve yakındaki tonozda çarpışarak soylu bir erdem örneği oldu" (Niketas Khoniates, 719;742). Sathas'ta geçen, "köprü ve Trypetos Lithos çevresinde" ya da Trypetos Lithos yakınında" anlatımları (*op cit* 435;443) 'yer'e işaret ederler. Janin'in, Trypetos Lithos'un, Haliç bitimindeki köprüden biraz aşağıda yer aldığını söylemesine (*op cit* 467) karşın, kanımızca, aynı yerin Kosmidion'la bağlantısına bakarak, Ayvansaray dolayında olabileceği de dikkate alınmalıdır.

Sözü edilen, Haliç bitimindeki köprü, olasılıkla, önce İustinianos tarafından 528'de yaptırılmış (Khronikon Paskhale, 618; bkz Mango, Nikephoros 179) ve onun adını taşımıştı: Aziz Kallinikos yortusu 29 temmuzda "İustinianus Köprüsü yanındaki kilisesinde kutlanmaktadır" (*Synaxarium* 854; bkz Janin, *op cit* 241 n 2). Bu köprü de Barbysses üzerindeki köprüdür çünkü Makedonyalı Basilios'un "Bathyrssos Deresi'nin üstünde yer alan köprüde" bulunan "tümüyle yıkılış" Aziz Kallinikos Kilisesi'ni, "eskisinden daha görkemli olarak" onardığı anlatılır (*Vita Basilii*, Theophanes Continuatus, 340). Oberhummer, metindeki 'Bathyrssos' yanlış yazılışı, 'Babyrssos' olarak düzeltir²². Janin, öte yandan, İustinianus Köprüsü'nün, Sütlüce ya da Karaağaç ile karşı kıyısında, Aziz Kallinikos Kilisesi'nin de bu

19 H. Delehay, "Deux typica byzantins de l'époque des Paléologues, 133", *Synaxaires byzantins, ménologes, typica, Variorum Reprints, Londra* 1977.

20 *Khronographia*, Bonn 1834. İoannes Malalas (491-578), en eski Bizans vakayinamesini yazmıştır, İncil tarihinden İustinianus'a kadarki dönemi anlatır.

21 H. Delehay, *Synaxarium Constantinopolitanum. Acta Sanctorum*, Brüksel 1902. Kilise yortuları takvimi (*synaxarium*) derlemesidir.

22 *Paulys Realencyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft*, Stuttgart 1921, sv Barbysses. Adm, ayrıca, *Barbyssos, Barybyssos, Barbysios* biçimlerine de rastlandığı kaydedilir.

köprü yakınında olabileceğinden söz eder (La Géographie...cit 284). Köprünün adının VI. yüzyıl başında 'Kallinikos' olarak anıldığı anlaşılır: Avarların, 27 Temmuz 626'da yaptıkları kuşatma anlatılırken kağanın, "birlikte getirdiği kütükleri (*ta monoxyla*, 'tek kütükten yapılmış kayık') denize atarak alanı daraltıyordu, daha büyük sandallar tarafından engellenmemek için. Ama sonuçta onları, kente açtığı savaşın üçüncü gününde Kallinikos Köprüsü'ne doğru atmaya karar verdi; bu yere kütükleri atmayı, deniz dibi sığ olduğundan, büyük gemilerin kesinlikle gelemeyeceği için denemişti. Böylece, (Blakhernai'daki) Aziz Nikola Kilisesi'nden (Haliç'in) ötesinde, Pegai'daki Aziz Kononos Kilisesi'e kadar kütüklerden yapılmış sandallarda kaldılar" (Khronikon Paskale, I 720). Ancak, sonraki yüzyıllarda yazan Nikephoros, kütüklerin "Barbyses Deresi üstündeki köprüye" yönelttiklerini söyler (52-53). Aynı yazar, İmparator Herakleios'un (610-641) su korkusu nedeniyle deniz yolculuğu yapamadığı için Fenerbahçe'deki Hieria sarayından Kent'e gelişini anlatır: Boğaz'da büyük gemiler birbiriyle bağlanarak köprü oluşturulur; iki yana dallar dikilir, imparator at üstünde, karadaymış gibi Stenon'dan (=Boğaz) hızla karşıya, Phidaleia denilen körfezin²³ kıyısına geçer; kıyıdan uzak durarak Barbyssos Deresi'ndeki köprü aracılığıyla Kent'e ulaşır (73-74).

Köprünün, daha sonra, XI. yüzyıldaki adı Hagios Panteleemon'dur: Nikephoros Bryennios, "mukabil imparator" sıfatıyla (Ostrogorsky, 322)²⁴ Edirne'ye, oradan İstanbul'a doğru ilerlerken, "beklediklerini bulamayınca ve Kent'e giriş umudunu yitirince Hagios Panteleemon köprüsünü geçti ve Stenon tarafına ordugâh kurup...Hagios Panteleemon Kilisesi yakınındaki evleri ateşe verdi" denir (Attaleiates, 251-252)²⁵. Adı açıkça verilirse de, Hagios Panteleemon Köprüsü olduğu an-

laşılan, yukarıda sözünü ettiğimiz bir kaynakta, "(I. Bryennios) Blakhernai Sarayında kamp kurdu...ordu yoldaşları, erler siperlerden ileri doğru koşarak köprüyü geçtiler; onlar, Kent'in karşı kıyısında, Stenon'la ayrılan kıyı boyunca koşuşturuyorlardı" (Nikephoros Bryennios, 232) anlatımı yer alır. Aynı köprüyle ilişkili görülen bir kaynakta da, "gönderilenler Blakhernai surlarına yaklaştıktan sonra düşük düzeyde çatışma çıkardılar, hiçbir ilerleyiş olmadı. Oradan, Kent'e karşı konumdaki anakarada bulunan köprüyü geçip evleri ateşe verdiler ve Athyra'ya (=Çekmece'deki dere) döndüler" (Zonaras, 716)²⁶ denilir.

Blakhernai (günümüzde Ayvansaray) kıyısıyla karşı kıyıyı birleştiren bir köprüye ilişkin kaynakların incelenmesi de sözünü ettiğimiz yer adlarının açıklığa kavuşması açısından önem taşır. Bu konuda ilk kaynak, V. yüzyılda çıkarılan *Notitia*'dır²⁷. Belgede, Ayvansaray'ın da içinde yer aldığı XIV. Bölge'den söz edilirken, *continent in se ecclesiam, palatium, nymphaeum...pontem sublicium sive ligneum*, 'içinde, kilise, saray, anıt çeşme...büyük kazıklara dayalı, yani ahşap köprü vardır' denilmektedir. Su korkusu rahatsızlığı olan Herakleios'un, daha kısa olacağı halde böyle bir köprüden geçmemiş olması, VII. yüzyılda burada bir köprü olmadığını, olasılıkla, gösterir. Janin, gemilerin Kosmidion'a yanaşmasını, Ayvansaray dolaylarında bir köprü olmadığı görüşünü kanıtladığı savından yola çıkar. Buna göre, yukarıda sözünü ettiğimiz II. Mikhael'in, 820'de Kosmidion'daki kara kuvvetlerine ulaşması (Theophanes Continuatus, 58), IX. yüzyılda, I. Romanos Lakapenos'un (920-944) Kosmidion'a, imparatorluk *trieres*'ine²⁸ ulaşmak amacıyla, iskele yaptırması, (Theophanes Continuatus, 406: "(imparator), barış arzu ediyordu ve her gün her iki tarafın da can kaybına uğramasına son vermek istiyordu. Bu

²³ Krş Suida, *Lexicon*, bas A. Adler, Teubner, Stuttgart 1971, sv Herakleios, 'Phidaleia', Janin'e göre (op cit 476) Bebek ya da Baltalimanı, Mango'ya göre (Nikephoros 75), mitoloji kabramanı Byzas'm eşinden dolayı Phidaleia denilen Haliç'tir.

²⁴ *Bizans Devleti Tarihi*, Almancadan çev Prof. Dr. F. Işıltan, TTK Yayınları, 1995 (V. bas).

²⁵ *Historia*, Bonn 1853. Eserde, 1034-1079 arası olayları anlatılır.

²⁶ P. Gautier (op cit 233), köprünün Hagios Panteleemon Köprüsü olduğunu söyler, Zonaras, *Epitome Historion*, Bonn 1844-1897'a gönderme yapar.

²⁷ *Notitia Urbis Constantinopolitanae*, bas O. Seeck, (Notitia Dignitatum'la birlikte), Berlin 1875. İstanbul'un en eski tasviri olan belgede II. Theodosius dönemi (yaklaşık 430) topografik döküm yapılır. Türkçe çev vardır.

²⁸ Eskiçağda kullanılan, kürekçilerin üç katta oturdukları gemi değil, üç kürekçinin aynı küreği çektiği hızlı gemi anlaşılmalıdır, bkz E. Özbayoğlu, "Bizans ve Batı Kaynakları", TTK, 550. *Yılmda Fetih ve İstanbul Sempozyumu*, Haziran 2003 (basımda).

nedenle Kosmidion kıyısında, kamp karargâhı gemisinin yanaşması için, çok güvenli bir karaya çıkış yeri yapılması yoluna gitti"; krş 413; Symeon Magistros 736: "Kosmidion kıyısına çok korunaklı bir karaya çıkış yeri yaptırdı"; Leon Grammatikos, 310: "Bulgar hükümdarı Symeon, Kosmidion kıyısına, imparatorluk *trieres*'inin küreklerle kolaylıkla yanaşabileceği çok güçlü bir platform dikilmesini emretti; etrafını sağlam çitle çevirtti, öyle ki, ortasında barış görüşmeleri yapabileceklerdi") X. yüzyılda; 1203'te Haçlıların, yukarıda sözü edildiği gibi, gemilerle Kosmidion'a gelmeleri (Niketas Khoniates, 719), bu yüzyılda; 1296'da, Armenia kralının kızı Maria'nın bulunduğu geminin, Rodos'tan yola çıkarak Kent'e gelip, "halkın Keras, yani 'boynuz' dediği körfez (=Haliç) kıyısında yelken açtıktan sonra Kosmidion'a" yanaşması ve imparator tarafından görkemli bir törenle karşılanması (Pakhymeres, II 206)²⁹ bu tarihte de bir köprü bulunmadığını göstermektedir. Yine, İbn Batuta'nın, "karşıdan karşıya kayıklarlarla geçilir" şeklindeki sözleri Janin'i, XIV. yüzyılda bir köprüden söz edilemeyeceği sonucuna ulaştırır.

P. Gilles (Gyllius), 1540'lı yıllarda geldiği Kent'te, Haliç'in "önce batıya uzanarak kuzeye büküldüğü burunla Ayvansaray arasında yazın biraz su üstüne çıkan köprü ayaklarının temelleri görülür. Bunların, Philippos'un köprüsünü mü yoksa başkalarının yaptırdığı köprüyü mü taşımış olduklarını bilemem. Dionysios'un sözlerinden, sadece, Philippos'un köprüsünün ya onların yerinde ya da yakın bir yerde olduğu sonucunu çıkarabilirim" der (78)³⁰.

Gyllius'un sözünü ettiği Dionysios, II. yüzyıl sonunda yazdığı eserinde, Byzantion'u –kent o dönemde, günümüzdeki Topkapı Sarayı'nın kapsadığı alanla sınırlıdır- ele geçirmek amacıyla, Makedonyalı Philippos'un (İÖ 382-336) yaptırdığı köprüden söz ederken, Haliç'in bitiminde,

Barbyses (Kâğıthane) ile Kydaros (Alibeyköy) derelerinin birleşerek denize döküldüğü nokta yukarıdaki Boukolos adlı yerin ardından, doğuya doğru, Mandrai ve Drys adlı yerlerden söz eder, denizin çok dingin olduğu bu yerlerden sonra, "burundan bükülen uzun koy Auoleon adını taşır; burada eskiden Makedonyalı Philippos'un eseri, her iki anakarayı birleştiren köprü vardı. O, nitekim, çok büyük emek sarfederek, yığınlarla kaya taşlarını, büyük kümeler halinde denize yığıdı, bir elverişli bir köprüyle karadan taşıma sağlansın diye. Çünkü, denize hükmeden Byzantionluların donanmasının eşi yoktu" der (XXVII)³¹.

Gyllius'un Ayvansaray ya da yakınlarında olabileceğini düşündüğü, Makedonya Kralı Philippos'un yaptırdığı köprü için Janin, "kuşkusuz, Barbyses (Kâğıthane Deresi) üzerindedir" der (242). Buna karşılık Oberhummer köprüyü, günümüzdeki karşılığı Sütluçe-Eyüp olabilecek iki yer arasında gösterir³² ki, Auleon'un yerini de dikkate alarak, doğru olduğunu düşündüğümüz konum budur.

Yazarı MISN olarak bilinen haritada³³ ise, "İustinianus Köprüsü ya da Blakhernai ya da Aziz Panteleemon ya da Kallinikos Köprüsü", Ayvansaray'la karşı kıyı arasında gösterilmiştir.

Yine Gyllius, Fatih'in, İstanbul'u fethi sırasında, Kromareion ile karşı anakara arasında, birbirine sıkıca bağlanmış fıçılardan bir köprü yaptırdığını anlatır, "köprünün amacı Galata'yı kuşatan askerleri Kent'e taşımak ve böylece Kent'in her yandan kuşatılmasını sağlamaktı" der (*op cit* 78). 'Kromareion', *kemareion* ile aynı anlamda, 'Keramika' adıyla bilinen, 'Ayvansaray'ın kuzeyindeki bir semt' olarak tanımlanır (Janin, *op cit* 461). Köprünün varlığı daha önceki tarihlerde kaleme alınan kaynaklarda da belirtilmiştir: Barbaro, Türklerin 19 Mayıs'ta, "Pera'dan Constantinopoli tarafına limanı bir baştan bir başa

²⁹ *De Michaele et Andronico Palaeologiis*, Bonn 1835. İznikli Georgios Pakhymeres (ölümü 1310), 1260-1308 arası düşüş döneminini yazmıştır.

³⁰ *İstanbul Boğazı*, Latince'den çev. E. Özbayoğlu, Eren Yayıncılık, İstanbul 2000

³¹ *Anaplous Bosporou* (Deniz Yoluyla Boğaz), bas. C. Wescher, Paris 1874. Eserin Türkçe çev. vardır.

³² *Op cit*, sv Keras.

Kuşbakışı Eyüp
Eyüp Belediyesi Arşivi

geçen bir köprü yaptıklarını" söyler, böylece, saldırı gününde bu güçlü köprü, kara savaşında daha çok asker sevkedileceği için, toplar, surları yıktıklarında üstünlük kazandıracaktır; İsidoros, Fatih'in, Azize Galatina'nın deniz tarafından (Tersane yakınları) Kynegoi sur duvarına (Balat) kadar çok uzun bir köprü yaptırdığını, bunun üstünden atlıların da geçtiğini anlatır; Khioslu Leonardo, köprü uzunluğunu 30 *stadion* (1 *stadion* yaklaşık 178 m'dir) olarak kaydeder, şarap fıçılarını birbirine bağlanarak dibe çakılan ahşap yapı düzenine sabitlenmişlerdir, köprü *fanum'a* (olasılıkla Blakhernai Theotokos Kilisesi) kadar uzundur; Tedaldi'yi göre, denizi sur eteklerine kadar geçmek amacıyla fıçılar üstüne 1.000 *braccia* (=600m) uzunlukta bir köprü yapılmıştır. Samile'ye göre Türkler limanı baştan başa geçmek için fıçılarını birbirine bağlarlar, köprünün üstüne büyük sayıda top ve piyade yerleştirir, bu fıçılarının üstüne bir köprü daha yapar, 50.000 savaşçı yerleştirirler; Soemmern, ahşap köprünün hâlâ yerinde olduğunu anlatır; Khalkokondyles, tahta fıçılarını ikişer ikişer bağlanarak yapılan köprüyle Keramika'dan (Hasköy dolayısı) Kent'e geçildiğini söyler³⁴.

Son olarak, adı Kosmidion ya da bir köprüyle birlikte anılmayan ya da semt adıyla bağlantılı olmayan bir yerden, Petra'dan söz etmek gerekir. "Kayalık, sarp kayalık; mağara, in" anlamındaki Petra, içinde aynı adda bir sarnıç barındırır. Kinnamos, İmparator I. Manuel Komnenos'un yaptırdığı bu yeraltı su yapısını anlatırken şöyle der: "İmparator, Kent'in yeterli su almadığını, bunun zarar verdiğini görüp tüm su yollarını titizlikle temizletir. Eskiden Byzantion'a su taşıyan kemerlerin çok eskimiş olduğunu gözlemleyerek, yıkılıp parçalanmış olduklarını da görerek, onarılmalarının çok uzun bir zaman alacağını düşünür ve Byzantion'dan çok uzak olmayan, Petra denilen yerde (*khoros*, 'yer, bölge, semt' anlamındadır) yeraltında sarnıç yaptırır. Her iki yanda uzunlamasına yayılan tepelerle çevrili ortadaki oyukta yer alır sarnıç ve çok sayıda ağızla su toplar; su, çatlaklar ve yarıklarla binlerce kandan geliyormuş gibi sarnıçta toplanır. Oradan her zamanki kanallar yoluyla Kent'e ulaşır" der (274-275)³⁵. Janin'e göre böyle bir semt Eyüp'tedir (465).

Kuşkusuz, ileride yapılacak araştırmalarla, saptamaya çalıştığımız yerlerin konumları aydınlığa kavuşacaktır.

33 M. Is Nomidis, *Carte topographique et archéologique de Constantinople au moyen âge*, 1936.

34 E. Özbayoğlu, "Bizans ve Batı Kaynakları", *cit.*

35 *Épitome*, Bonn 1836. Ioannes Kinnamos (ölümü yaklaşık 1230), I. Manuel (1143-1180) döneminin en önemli tanığıdır, çoğu kez resmi belgelerden yararlanır. Türkçe çev vardır.